

“คนอยู่ ป้ายัง”

ที่พะโต๊ะ

นวัตกรรมการสร้างสุขภาพจากชุมชน

“คนอยู่ ป้ายัง” ที่พะโต๊ะ

นวัตกรรมการสร้างสุขภาพจากชุมชน

ศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อภิบาล

รองศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อภิบาล

รองศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อภิบาล

ISBN 978-974-04-0000-0 ราคา 150 บาท

© 2011 โดยศูนย์วิจัยชุมชนไทย

สงวนลิขสิทธิ์โดยศูนย์วิจัยชุมชนไทย

ศูนย์วิจัยชุมชนไทย

ศูนย์วิจัยชุมชนไทย

โดย

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

ชวน เพชรแก้ว

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

กระทรวงสาธารณสุข

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ

“คนอยู่ ป้าย” ที่พะโค๊ะ

จัดพิมพ์โดย

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.)
ชั้น 2 อาคารด้านทิศเหนือสวนสุขภาพ
(อ.สาธารณสุข 6) ภายในบริเวณกระทรวงสาธารณสุข
อ.สีवानนท์ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
โทรศัพท์ 0-2590-2304 โทรสาร 0-2590-2311
ตู้ ปณ. 9 ปณฝ. คลาสขวัญ นนทบุรี 11002

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)
กระทรวงสาธารณสุข

ที่ปรึกษา

เสวี พงศ์พิศ
อำพล จินดาวัฒนะ
อุกฤษฏ์ มีสินทางกูร
กรรณิการ์ บรรเทิงจิตร
ปิสิพร จันทร์ทัต ณ อยุธยา

สังเคราะห์และเรียบเรียง

ชวน เพชรแก้ว
บรรณาธิการ
นิรขรา อัสวีระกุล

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2547

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ISBN 974-92468-7-x

พิมพ์ที่ บริษัท สามเศียรนิตติ้งอินวิปเมนต์ จำกัด

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
ย่อนอดีต	7
ระดมทุนป่าบุคถูกบุกทำลาย	9
หน่วยอนุรักษ์กับการปลูกป่า	15
โครงการคนอยู่-ป่ายัง : กิจกรรมการพัฒนาที่หลากหลาย	18
ยุติการบุกรุกแล้วถางป่า	22
วนศาสตร์ชุมชนกับเศรษฐกิจชุมชน	23
ประปา-กลุ่มออมทรัพย์-การศึกษา-การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	28
จุดลาดตระเวนไพรเพื่อคนอยู่-ป่ายัง	35
กิจกรรมอบรมขั้นทรงคุณค่า	36
พงศา ชูแถม ตัวจักรสำคัญของโครงการคนอยู่-ป่ายัง	38
บทสุดท้ายของ "คนอยู่ ป่ายัง" ที่จะได้	39

คำนำ

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรช.) มีหน้าที่สนับสนุนกระบวนการสมัชชาสุขภาพเพื่อให้ทุกฝ่ายในสังคมได้มีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพรวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวการสร้างสุขภาพะในทุกมิติอย่างกว้างขวาง

ปี พ.ศ.2547 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้สนับสนุนงบประมาณให้สปรช.ดำเนินการสังเคราะห์นวัตกรรมกรรมการสร้างสุขภาพที่คนเล็ก คนน้อยทั่วประเทศได้ร่วมกันสร้างขึ้นอย่างหลากหลายเพื่อนำมาสู่การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ด้วยช่องทางต่างๆ บทเรียนจาก “คนอยู่ ป้ายัง” ที่พะโต๊ะ ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็น 1 ในจำนวนทั้งหมด 57 เรื่องที่ผ่านกระบวนการ เรียนรู้ร่วมกับชุมชนแล้วนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างผู้สังเคราะห์เรื่องอื่นๆ นักวิชาการ และปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการเติมเต็มด้านแนวคิดและประสบการณ์จากหลากหลายมุมมอง

สปรช. ขอขอบคุณ สสส. และทุกท่านที่มีส่วนในกระบวนการสรรค์สร้างผลงาน และสร้างสุขในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนเจ้าของเรื่องราวที่ได้อุทิศชีวิตและจิตวิญญาณในการส่งมอบองค์ความรู้ ประสบการณ์ และสร้างงานเพื่อเป็นบทเรียนอันทรงคุณค่าแก่สังคมไทย มาโดยตลอด

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ

กันยายน 2547

“คนอยู่ ป้ายัง” ที่พะโต๊ะ

ย้อนอดีต

ก่อนปี พ.ศ.2520 หรือประมาณ 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมา พื้นที่อำเภอพะโต๊ะ อำเภอหนึ่งของจังหวัดชุมพร ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกติดกับจังหวัดระนองเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยผืนป่าซึ่งปกคลุมพื้นที่ราบส่วนน้อย แต่เต็มไปด้วยภูเขาเป็นส่วนใหญ่และสัตว์ป่านานาชนิด พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทุรกันดารแห่งหนึ่งของจังหวัดชุมพร ถนนที่เล็กและแคบซึ่งคดเคี้ยวไปบนพื้นที่ราบแคบๆ ระหว่างเทือกเขา ริมสายน้ำ และบนภูเขาบางส่วนเป็นทางเปลี่ยวทำให้ผู้ที่เดินทางโดยใช้เส้นทางสายนี้หากไม่มีความจำเป็นจริงๆ แล้วก็จะไม่เดินทางผ่าน นอกจากนี้พื้นที่บางส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปของอำเภอนี้เป็นที่ตั้งหลักแหล่งของผู้คนที่ฝ่ายราชการบอกกล่าวเล่าขานว่า คือ พวกคอมมิวนิสต์ เหตุการณ์ร้ายต่างๆ เช่นการปะทะกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง การเผาสดานที่ราชการเกิดขึ้นบ่อยครั้งจนนับไม่ถ้วน บุคคลโดยทั่วไปจึงรู้จักพื้นที่นี้ในนามพื้นที่สีแดง ซึ่งไม่มีใครกล้ารับรองความปลอดภัยในยุคนั้น

สองข้างถนนที่พาดผ่านพื้นที่ราบเชิงเขา และภูเขาจากอำเภอ หลังสวนไปยังจังหวัดระนองแต่เดิมอุดมไปด้วยผืนป่าที่เต็มไปด้วยไม้ ยืนต้น ไม้พุ่ม และไม้พื้นล่างขึ้นแน่นทึบ เป็นลักษณะของป่าเมืองร้อน ที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของภาคใต้ และประเทศไทย บรรดาไม้ยืนต้นจำพวก กระห่อน กระบาก ยาง ยุง ตะเคียนต่างๆ ไซ้เขียว อินทนิล พยอม ตะแบก หูกฟ้า นาคบุตร พิตุลป่า สะตอ เหยียง เสียด ซ้อแหร หันจำ มังตาล หลุมพอ จำปา เสียดควาย ช้างแหก ทุเรียนป่า อบเชย มังคุด เงาะป่า เนียงนก หยี หรือเขา ล้าน ตีนเป็ด ขนุนป่า ตงจิง สังกะแยง และสันโด้ง เป็นต้น ขึ้น งอกงามหนาแน่นลดหลั่นปะปนกับไม้พุ่มและไม้พื้นล่างต่างๆ มากมาย เช่น แระ ยอป่า ไม้ชนิดต่างๆ ไม้วงศ์ปาล์มนานาชนิด หวาย ระกำ เเคย สมุนไพรรวมทั้งวงศ์ข่าเป็นต้น สัตว์ป่าหลากหลายชนิด บางครั้งบางครั้งเรามักจะแวะเวียนมาให้เห็นแม้แต่ริมถนนในช่วงเวลา ตอนเช้ามืด และตอนโพล้เพล้ อาทิ กวาง เก้ง กระซัง เม่น ชะมด ค่างแว่น ชะนี หมี่ ลิง นางอาย ลิ่น หม่าป่า แมวป่า และถ้าหาก เดินทางเข้าไปใกล้ๆ เจิงเขาไม่ไกลจากถนนมากนักก็อาจจะพบกับ กระหิง ช้างป่า วัวแดง และเสียงฆ้องอยู่กันเป็นฝูงๆ ซึ่งมีลูกงูในพื้น ที่นี้ กำลังเลือกกินยอดไม้กันอย่างเพลิดเพลิน แต่ปัจจุบันสภาพดั่ง กล่าวเปลี่ยนแปลงไปซึ่งพบเห็นได้ยาก

ในพื้นที่ดังกล่าวส่วนประกอบของความอุดมสมบูรณ์ที่สำคัญยิ่ง คือ ลำน้ำ ลำห้วยหลายสายอันเกิดจากภูเขา นอกจากลำน้ำจะเป็น แหล่งอาหารที่สำคัญแล้วยังสร้างคุณภาพให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ แก่ผืนป่า ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ พืชและสัตว์

เป็นอย่างยิ่ง บนเทือกเขาอันหนาที่บไปด้วยป่าไม้มานานาพันธุ์เป็นต้นน้ำลำธารหลายสายที่ทิ้งตัวลงสู่เบื้องล่างเขาเนินหินกลายเป็นน้ำตกงดงาม ได้แก่ น้ำตกเหวตาจันทร์ น้ำตกเหวพญานัง น้ำตกเหวไหลม และน้ำตกห้วยขนน เป็นต้น ในฤดูน้ำหลากบางแห่งจะเห็นทางน้ำขาวโพลนแต่ไกลและเสียงของน้ำตกกระแทกโขดหิน และพื้นล่างตั้งสนั่นป่า นอกจากแหล่งน้ำที่สำคัญแล้วพื้นที่นี้ยังอุดมไปด้วยแร่ธาตุ ดีบุก และซุลเฟรม ในอดีตมีประชาชนและบริษัทต่างๆ เข้ามาทำเหมืองแร่กันเป็นจำนวนมาก เหมืองร้างยังคงพอมือซากของอดีตเหลือให้เห็นอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน

ชะตากรรมป่ายุคถูกบุกบุกทำลาย

พื้นที่ของตำบลปากทรง และตำบลพะโต๊ะในอำเภอพะโต๊ะ เป็นพื้นที่ซึ่งมีผู้อพยพทั้งจากในจังหวัดชุมพรและต่างถิ่นเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินกันอย่างต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2520 ที่บ้านคลองเรือหรือเดิมเรียกขานว่า บ้านท่าสมบูรณ ในตำบลปากทรง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางหุบเขา ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนสายอำเภอหลังสวน-จังหวัดระนองยาวทั้งสิ้น 13 กิโลเมตร เส้นทางเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลูกรังแคบๆ คดโค้งเนื่องจากตัดถนนตามเส้นทางเดิม อันเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้เดินป่าหาของป่าและล่าสัตว์ บางช่วงมีความลาดชันมากในช่วงฤดูฝน การเดินทางเข้าออก หมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบากถ้าไม่มีความจำเป็นขึ้นรถบรรทุกจะไม่มีใครเดินทางเข้า-ออกในช่วงนี้

บ้านคลองเรือเปลี่ยนชื่อจากบ้านท่าสมบูรณ ด้วยเหตุที่ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าชื่อเดิมมีคำว่า “ท่า” ซึ่งไม่เป็นมงคล การเรียกชื่อที่บ้านคลองเรือในเวลาต่อมาเนื่องจากลักษณะของหน้าผาริมคลองเรืออันเป็นลำน้ำสายสำคัญในพื้นที่ช่วงตอกกับน้ำตกเหวพูนังมีลักษณะคล้ายเรือ ชาวบ้านพะโต๊ะที่เข้าไปหาของป่าจึงเรียกชื่อลำคลองนี้ว่า คลองเรือ ตั้งแต่เมื่อประมาณ 30 ปีเศษมาแล้ว เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาตั้งครอบครัวทำมาหากินก็เรียกหมู่บ้านคลองเรือตามชื่อที่ใช้เรียกลำน้ำนั่นเอง พื้นที่หมู่บ้านคลองเรือแต่เดิมมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่านานาชนิด ภายหลังจากที่นายละเมียด สวัสดิ์ภักดี และเพื่อนบ้านจำนวน 2 ครอบครัว ซึ่งเป็นกลุ่มแรกเข้าไปบุกเบิกป่าเป็นที่อยู่อาศัยและทำมาหากินในปี พ.ศ.2518 ด้วยการเข้าไปร่อนแร่ดีบุกและทำเหมืองแบบชักรอบ*ควบคู่ไปด้วย เมื่อเห็นว่ามีรายได้ดี ญาติพี่น้องและชาวต่างถิ่นที่ทราบเรื่องจึงอพยพตามเข้าไปทำมาหากินกันมากขึ้น ครั้นเมื่อแร่หาได้ยากและราคาตกลง ชาวบ้านจึงหันมาหักล้างถางพงเพื่อทำไร่ข้าว ไม้ผล และกาแฟ เนื่องจากพื้นที่อันเป็นที่ราบระหว่างภูเขาและเชิงเขามีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เพาะปลูกพืชชนิดใดก็ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จึงชักชวนญาติ พี่น้องเข้าไปทำมาหากินเพิ่มขึ้นอีก นอกจากนี้เมื่อราคากาแฟสูงขึ้นทำให้มีชาวบ้านอพยพครอบครัวจากทุกภาคของประเทศเข้ามาบุกเบิกทำสายป่าตั้งรกรากอาศัยทำกิน โดยทุกครอบครัวทำสวนกาแฟเป็นอาชีพหลัก และทำสวนผลไม้เป็นอาชีพรอง

* การทำเหมืองแร่ด้วยการใช้จอบขนาดใหญ่นักขุดประมาณ 50-80 เซนติเมตร สู้ดิน หิน หวาย ตามในคลอง และริมคลอง แล้วปล่อยให้น้ำไหลผ่านพัดพาเอาเศษทรายออกไปจนเหลือแค่แร่อยู่ด้านหลังของจอบที่ขุดนั้น แล้วใช้เลียงที่ทำด้วยไม้ลักษณะคล้ายกะทะร่อนเพื่อคัดเลือกเอาเนื้อแร่ซีกครึ่ง

สภาพป่าอันอุดมสมบูรณ์จึงถูกทำลายลงเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง
ครั้งถึงปี พ.ศ.2528-2531 บริษัทไม้ธัตไทยได้รับสัมปทานทำไม้จึงตัด
ถนนเข้าไปเพื่อเป็นทางซีกลากไม้ ช่วงนี้เองที่ป่าคลองเรือถูกบุกรุกทำ
ลายลงมากที่สุด ชาวบ้านส่วนใหญ่ร่วมมือกับบริษัทโค่นไม้ทำลายป่า
ช่วงเวลาเพียงประมาณ 10 ปีเศษ ป่าคลองเรืออันอุดมสมบูรณ์ก็ย่อย
หรือลงด้วยฝีมือมนุษย์ ไม่เฉพาะแต่เพียงป่าถูกทำลายเท่านั้น สัตว์ป่า
ต่างๆ ก็ถูกคุกคามตามล่าจากชาวบ้านทั้งเพื่อเป็นอาหารและขายเป็น
รายได้ ทุกเช้าจะมีสัตว์เป็นๆ และเนื้อสัตว์ทยอยออกจากป่านี้ส่งมา
ขายยังตลาดในอำเภอพะโต๊ะ อำเภอหลังสวน และบางส่วนก็เดินทาง
ไปถึงตัวจังหวัดชุมพร จังหวัดระนอง และกรุงเทพมหานคร สัตว์ป่าที่
เคยมีอยู่เกลื่อนแกล้วแต่ค้างแวันก็หาดูได้ยากขึ้นทุกที การป้องกันและ
ปราบปรามของเจ้าหน้าที่ในช่วงนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะ
การสัญจรไปมาต้องใช้ม้า และเดินทางด้วยเท้าเป็นส่วนใหญ่

บ้านหลักเหล็กอันเป็นที่ราบกลางหุบเขาในตำบลปากทรง
ก็เช่นเดียวกับบ้านคลองเรือ สภาพป่าถูกทำลายไม่แตกต่างไปจากบ้าน
คลองเรือมากนัก ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนใหญ่สายหลังสวน-
ระนอง ถึงหมู่บ้านเพียง 6 กิโลเมตรเท่านั้น เส้นทางเก่าที่ใช้ซีกลากไม้
และการเข้าไปทำเหมืองแร่ซึ่งได้รับสัมปทานจากรัฐทำให้ผู้แสวงหาโชค
จากภายนอกเดินทางเข้าไปตั้งหลักแหล่งได้สะดวกแม้ว่าทางจะลาดชัน
และมีความเสี่ยงมากก็ตาม สภาพป่าสมบูรณ์เริ่มถูกทำลายลงอย่างต่อ
เนื่องยาวนานตั้งแต่ปีพ.ศ.2500 ด้วยเหตุที่ในปีนั้นมีบริษัทได้รับสัมปทาน
บัตรเหมืองแร่จากรัฐเข้าไปทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ หรือมๆ กับมีการ
ทำเหมืองแร่เถื่อนเกิดขึ้นหลายแห่งทั้งเหมืองแร่ซิดและซีกจอบ ตาม
ลำคลองหลักเหล็ก ผู้คนส่วนใหญ่ที่ระยะแรกเข้าไปทำเหมืองแร่เพียง

อย่างเดียวเมื่อเหมืองแร่หยุดกิจการลง ชาวบ้านและคนงานเหมืองแร่ต่างก็หันมาบุกเบิกพื้นที่เพื่อความอยู่รอดด้วยการถางป่า ทำไร่ข้าวสวนผลไม้ สวนกาแฟและอื่นๆ กันอย่างจริงจัง มีการจับจองพื้นที่กันเองโดยไม่มีผู้ใดเข้าไปควบคุมดูแล ช่วงที่เริ่มมีการทำลายป่ารุนแรงคือ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะผู้คนจากพื้นที่ทุกภาคของประเทศทะลักเข้ามาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากค่าบอกล่ากันป่าค่อปากจากผู้ถือพยอมอยู่เดิมถึงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ดิน และสัตว์ป่าที่อุดมในพื้นที่นี้ การบุกเบิกทำลายป่ารุนแรงที่สุดประมาณปี พ.ศ.2527-2528 อันเป็นช่วงที่กาแฟราคาสูงมาก แม้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้ให้ความสนใจมายาวนานแต่ไม่สามารถดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อยุติการทำลายป่าดังกล่าวได้ เนื่องจากการเดินทางเข้าออกลำบากไม่ต่างจากบ้านคลองเรือ และชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือใดๆ ทั้งสิ้น

ไม่ไกลจากบ้านคลองเรือ และบ้านหลักเหล็กใน ตำบลปากทรง หมู่บ้านสองแห่ง คือ หมู่บ้านกลางตาง และหมู่บ้านห้วยค้อในตำบลพะโต๊ะ สภาพป่าก็ประสบชะตากรรมที่ไม่แตกต่างกันนัก บ้านกลางตางซึ่งเรียกชื่อตามพื้นที่เนื่องจากมีไม้กลางตางเป็นจำนวนมาก และบ้านห้วยค้อซึ่งมีต้นค้อขึ้นอย่างหนาแน่นจนเป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้านอยู่ในพื้นที่ติดต่อกันเป็นเส้นตรงเพียง 11 กิโลเมตรจากถนนใหญ่ แม้เส้นทางจะลาดชัน ขรุขระ เลี้ยวอันตราย แต่ผู้คนจากถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะจากภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ต่างทยอยกันเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2520 ป่าที่ถูกทำลายขยายตัวออกไปทุกที พันธุ์ไม้กลางตางและค้อไม่มีให้เห็นหนาแน่นอย่างแต่ก่อน สัตว์ป่าก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัด เป็นหมู่บ้านที่มีการบุกเบิกเข้าไปใกล้ป่าต้นน้ำลำธารมากที่สุด ล่อ

แหลมและเป็นอันตรายต่อระบบนิเวศเป็นอย่างยิ่ง หลังจากปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา การทำลายป่าเริ่มรุนแรงหนักขึ้นอีก โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2528 ทั้ง 2 หมู่บ้านมีผู้คนอพยพจากถิ่นต่างๆ เป็นจำนวนหลายสิบล้านครอบครัวเข้าไปทำลายป่าเพื่อปลูกกาแฟเนื่องจากมีราคาสูงมากในช่วงนั้น แม้ว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐจะให้ความสนใจเข้าไปตรวจตราดูแลแต่ก็ไม่สามารถดำเนินการใดๆ เพื่อยับยั้งการทำลายได้ คงปล่อยให้การทำลายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยเป็นพื้นที่ที่อยู่กลางป่าลึก เส้นทางที่เข้าไปทุรกันดารมาก หากเป็นช่วงฤดูฝนต้องเดินทางด้วยเรือหางยาวเท่านั้น นอกจากนั้นความร่วมมือจากชาวบ้านที่มีต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐก็มีน้อยมาก

ใน 4 หมู่บ้านของพื้นที่ตำบลปากทรง และตำบลพะโต๊ะเดิม เป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ผืนใหญ่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ระบบนิเวศถูกทำลายจากผู้แสวงหา ซึ่งเคลื่อนตัวมาจากภาคใต้มากที่สุด รองลงมาคือ จากภาคอีสาน มีจำนวนพอๆ กันกับภาคใต้ ที่เหลืออพยพเคลื่อนย้ายมาจากภาคกลางและภาคเหนือ ซึ่งมีจำนวนน้อยนิดเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น บ้านคลองเรือมีพื้นที่รวมจำนวน 10,625 ไร่ ได้แปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำกิน 1,508 ไร่ และพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมจำนวน 1,875 ไร่ บ้านหลักเหล็กพื้นที่ 8,125 ไร่ มีผู้บุกรุกเป็นพื้นที่ทำกิน 1,341 ไร่ เป็นพื้นที่เสื่อมโทรม 600 ไร่เศษ บ้านกลางดางพื้นที่รวม 46,500 ไร่ กลายเป็นพื้นที่ทำกิน 2,692 ไร่ และป่าเสื่อมโทรม 1,500 ไร่ ส่วนป่าบ้านห้วยค้อ มีพื้นที่รวม 8,750 ไร่ ชาวบ้านเข้าไปปักหลักทำกิน 1,808 ไร่ มีป่าเสื่อมโทรมจำนวน 550 ไร่ บนความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศชาวบ้านซึ่งอพยพเข้าไปอยู่อาศัยไม่มีความรู้สึกว่าเขาได้กระทำการสิ่งผิดพลาด เพราะการดำเนินการดังกล่าวเป็นการกระทำ

เพื่อแก้ปัญหาความลำบากยากเข็ญเรื่องปากท้องของครอบครัว ชาวบ้านหลายคนบอกว่าหากไม่คืนเงินก็ต้องอดตายไม่มีผู้ใดช่วยพวกเขาได้ จึงยอมเสี่ยงมาเผชิญโชคโดยยอมตายเอาดาบหน้า เมื่อมาพบกับความอุดมสมบูรณ์ และรายได้ที่ไม่ต่ำกว่า 5,000 ต่อเดือน ทำให้พวกเขามีชีวิตที่ดีมีความรู้สึกมั่นคงขึ้น จึงปักหลักทำมาหากินโดยไม่คิดที่จะเคลื่อนย้ายไปยังถิ่นอื่นอีก สภาพดังกล่าวนับเป็นการทำลายที่สร้างความขัดแย้งกับทางราชการมายาวนาน ระบบราชการไม่สามารถแก้ปัญหาใดๆ ได้อย่างจริงจัง โดยที่รัฐไม่เสียประโยชน์และประชาชนไม่ประสบกับความเดือดร้อน

แต่ที่จริงแล้วปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในพื้นที่สีหมูกบ้าน มีกลุ่มผู้ทำลายป่าและสัตว์ป่าเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น ในช่วงแรกๆ มีนายทุนผู้มีอิทธิพล และกลุ่มข้าราชการเข้าไปลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอย่างเงียบๆ มาเป็นเวลายาวนาน ชาวบ้านเชื่อว่ามีการชักลากขนไม้ออกจากป่าทั้งวันทั้งคืนในบางช่วงเวลาที่ปลอดจากเจ้าหน้าที่ หรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองเขาหูไปนาเขาตาไปไร่ รายได้และผลประโยชน์อันมหาศาลเป็นสิ่งล่อตาล่อใจนายทุนและข้าราชการซึ่งมีทั้งเงินและอำนาจอิทธิพลจึงครอบคลุมไปทุกหย่อมหญ้า ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องอยู่ใต้อาถรรพณ์หรือไม้ก็ต้องวางเฉยกับอิทธิพลดังกล่าว โดยมีผลประโยชน์ของค่าจ้างแรงงาน และความปลอดภัยของครอบครัวเป็นสิ่งตอบแทน ขณะเดียวกันก็สามารถเลือกพื้นที่ทำมาหากินควบคู่ไปด้วย เมื่อทั้งสามกลุ่มผนวกเข้าด้วยกันจึงกลายเป็นกระบวนการทำลายที่ยากต่อการหยุดยั้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าในเวลาต่อมา

หน่วยอนุรักษ์กับการปลูกป่า

ทางราชการตระหนักและเห็นความสำคัญของปัญหาการบุกรุกทำลายระบบนิเวศของป่ามาตั้งแต่แรกเริ่ม ได้พยายามปราบปรามอย่างจริงจัง แต่คนในวงราชการนั้นเองที่ร่วมกับผลประโยชน์อยู่ด้วยทำให้ไม่บรรลุผล หรือหยุดยั้งการทำลายได้ หน่วยปรับปรุงต้นน้ำพะโต๊ะขึ้นเป็นหน่วยงานสังกัดฝ่ายปรับปรุงต้นน้ำ สำนักงานป่าไม้ เขตสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีนายพงศา ชูแถม ปฏิบัติหน้าที่ประจำหน่วย มีหน้าที่หลัก คือ ปราบปรามผู้บุกรุกทำลายป่า ได้เริ่มปฏิบัติงานอย่างจริงจังมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 ซึ่งขณะนั้นการทำลายป่าของนายทุนอิทธิพลและข้าราชการยังคงมีอยู่บ้าง แต่ชาวบ้านบุกรุกทำลายป่ารุนแรงขึ้น ควบคู่ไปกับการปราบปรามที่ไม่ประสบความสำเร็จ หน่วยได้เริ่มกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ถูกบุกรุกเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศในปีเดียวกันเป็นจำนวน 11 แปลง ในพื้นที่ 400 ไร่ โดยชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมปลูกพืชที่ปลูกได้แก่ เหยียง ประดู่ เทียม และกระดินเทพา กิจกรรมดังกล่าวนอกจากมุ่งแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าแล้วยังเป็นการจูงใจชาวบ้านที่บุกรุกทำลายป่าให้เห็นความสำคัญถึงการฟื้นฟูระบบนิเวศอีกด้วย

ในปี พ.ศ.2535 หน่วยปรับปรุงต้นน้ำพะโต๊ะได้เริ่มก่อตั้งสำนักงานชั่วคราวโดยเลือกพื้นที่ใกล้บึงน้ำบนภูเขาซึ่งติดกับทางหลวงเส้นทางหลวงสวนระนองในพื้นที่ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะนั่นเอง กิจกรรมปลูกป่ายังคงดำเนินต่อไปด้วยการนำ เหยียง ประดู่ สะตอ และกระดินเทพามาปลูกในพื้นที่ 300 ไร่ ไม้ที่ปลูกเป็นไม้โตเร็วและให้ประโยชน์ต่อชาวบ้านในระยะยาว ครั้นถึงปี พ.ศ.2536 ทางราชการ

ได้เปลี่ยนชื่อหน่วยเป็นหน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ และย้ายสังกัดมาอยู่กับส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ เพื่อให้การทำงานคล่องตัว และประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น ได้ขยายพื้นที่รับผิดชอบนอกเหนือจากลุ่มน้ำแม่ น้ำหลังสวนตอนบนท้องที่ตำบลปากทรง และตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ยังมีพื้นที่ครอบคลุมไปถึงท้องที่อำเภอไชยาและอำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี อีกทั้งไปยังท้องที่อำเภอเกาะพะลวย จังหวัดระนองด้วย รวมพื้นที่รับผิดชอบมีเนื้อที่มากเกือบ 6 แสนไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ 4 แสนไร่เศษ

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 เป็นต้นมา กิจกรรมปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศของหน่วยจัดการต้นน้ำ โดยชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ปลูกป่าขยายมากขึ้นถึง 6,000 ไร่เศษ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ถูกทำลาย พืชที่นำมาปลูกเป็นพันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่หลากหลายมากขึ้น อาทิ พะยอม ทุเรียนป่า ตะเคียนทอง ตะเคียนราก ไข่เขียว ยาง หังฟ้า ชงโค และเคย เกือบสิบปีที่การปลูกป่าดำเนินไป พันธุ์ไม้ที่ปลูกใน 4-5 ปีแรกเริ่มเจริญงอกงามหนาแน่นขึ้น พร้อมๆ กับไม้พื้นล่างที่เตี้ยกว่าก็แน่นทึบแลดูเขียวชะอุ่มไปทั่ว สร้างความปิติยินดีให้แก่เจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำและชาวบ้านที่ลงทุนลงแรงร่วมงานกันมาแต่ต้นจนถึงนี้ อีกทั้งก่อให้เกิดกำลังใจที่จะร่วมกันทำงานต่อไป กิจกรรมดังกล่าวนอกจากทำให้พื้นที่เสื่อมโทรมเป็นป่าต้นน้ำได้โดยเร็วและยึดพื้นที่ให้เป็นป่าในสภาพเดิมได้แล้ว ยังช่วยให้ชุมชนเล็งเห็นคุณค่าของป่าอย่างแท้จริงมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะเมื่อป่าหนาแน่นขึ้น สัตว์ป่าโดยเฉพาะนกชนิดต่างๆ เริ่มขุดขุม พืชที่ใช้เป็นอาหาร และสมุนไพรก็เริ่มมีให้ชาวบ้านได้เสาะหา นำ

ไปใช้ประโยชน์ การบุกรุกยึดถือครอบครองพื้นที่ป่าต้นน้ำจึงลดความรุนแรงลงอย่างเห็นได้ชัด

ในปี พ.ศ.2546 มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับหน่วยจัดการต้นน้ำอีกครั้งหนึ่ง โดยเปลี่ยนชื่อเป็นหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพระโฑะสังกัดสำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นกระทรวงที่เกิดขึ้นใหม่ นับว่าจะได้ทำงานที่มีขอบเขตกว้างขวางและมีความสะดวกกว่าเดิม แต่ก็ยังคงทำหน้าที่หลักเดิมอยู่ พงศา ชูแถม พร้อมกับเพื่อนร่วมงานอีก 4 คน ยังคงเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญต่อไปอีก ชาวบ้านทุกผู้ทุกนามใน 4 หมู่บ้านไม่มีใครที่ไม่รู้จักคุ้นเคยกับเขา กิจกรรมที่เขาทำตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 ซึ่งเปลี่ยนแนวทางจากการปราบปรามจับกุมชาวบ้านผู้บุกรุกทำลายป่ามาเป็นการพูดคุยด้วยการพิสูจน์ความเชื่อที่ว่า เจ้าหน้าที่รัฐน่าจะสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านได้เป็นสิ่งที่เขากระทำมาโดยตลอด เขาและเพื่อนร่วมงานเป็นฝ่ายเริ่มเข้าหาชุมชนเพื่อการประชาสัมพันธ์ ให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าหยุดยั้งการทำลายป่า มารวมกลุ่มเป็นสมาชิกในคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร และชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมพระโฑะ เพื่อต่อสู้กับนายทุนผู้มีอิทธิพลและกลุ่มข้าราชการที่ร่วมมือกันลักลอบตัดไม้ทำลายป่า นับเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าเพราะสภาพการณ์ตัดไม้ทำลายป่าลดลงจนเกือบหมดไป แม้ว่าจะมีเหตุการณ์น่าสลดใจที่ต้องสูญเสียสมาชิกชมรมฯ ไปคนหนึ่ง และในปี พ.ศ.2535 ซึ่งพงศาได้รับตำแหน่งหัวหน้าหน่วยฯ ชาวบ้านเริ่มเป็นมิตรกับข้าราชการที่ทำงานรักษาป่ามากขึ้น เขาเป็นแกนนำประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับข้าราชการป่าไม้ร่วมกันทำแนวเขตป่าต้นน้ำของหมู่บ้านมีพื้นที่รวม

มากกว่า 8,500 ไร่ แต่ในช่วงนี้เสงพงศาถูกกลั่นแกล้งจากข้าราชการ
ในท้องถิ่นจนต้องถูกจับกุมไว้ที่ห้องขังสถานีตำรวจภูธรอำเภอพะโต๊ะ
เป็นเวลา 7 วัน ชาวบ้านรวมพลังต่อสู้ให้กำลังใจอย่างเนืองแน่น จน
ในที่สุดอัยการสั่งยกฟ้อง เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เขาและชาวบ้านผืน
กำลังใจได้แข็งแกร่งมากขึ้น

โครงการคนอยู่-ป่ายัง : กิจกรรมการพัฒนาที่หลากหลาย

บนเส้นทางกำเนินงานของพงศา ชูแถม และเพื่อนร่วม
งานของเขาด้วยอุดมการณ์อย่างแน่วแน่ที่จะพลิกฟื้นผืนป่า ต้นลำธาร
และสัตว์ป่าให้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติที่มีมาแต่เดิม ในระยะแรกๆ
เป็นการทำงานที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวมีชาวบ้านเห็นด้วยกับความคิดและ
การทำงานของเขาไม่มากนัก เพราะงานจัดการลุ่มน้ำและชุมชนใน
พื้นที่ป่าภายใต้โครงการคนอยู่-ป่ายัง ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ.2536
นั้น หากพิจารณาเพียงผิวเผินชาวบ้านคือผู้เสียผลประโยชน์เนื่องจาก
ทำให้เขาขาดรายได้ พงศากับเพื่อนๆ ผู้ร่วมชะตากรรมจึงต้องทำงาน
หนักในการปรับความคิดของชาวบ้านให้หันมาเห็นด้วยกับเขาว่า การ
ดำเนินงานของหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ คือความอยู่รอด
ของชุมชน ของป่า และสายน้ำ หรือระบบนิเวศในระยะยาวซึ่งส่งผล
ต่อคนรุ่นหลัง มิใช่การมีพื้นที่ป่ามากขึ้นเป็นเรื่องการได้เปรียบเสีย
เปรียบของคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรูปแบบวนศาสตร์ชุมชน
อันเป็นแนวพระราชดำริในองค์สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
เกี่ยวกับการให้คนอยู่กับป่าได้อย่างสามัคคี บนความเชื่ออาทรของสรรพ

สิ่ง เป็นปรัชญาการดำเนินงานของพวกเขาที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน รูปแบบของคณะกรรมการโครงการมีหน้าที่จัดการชุมชนด้านต่างๆ ซึ่ง แต่ละหมู่บ้านมีกติกาสุมชนเป็นแบบแผนการดำเนินงานของคณะกรรมการ มีเวทีชาวบ้านเป็นสถานที่แสดงความคิด และทำกิจกรรมต่างๆ ขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งเป็นการสร้างประชาธิปไตยระดับรากหญ้า โดย เจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ

กิจกรรมของหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะในโครงการ คนอยู่ป่าฯ ซึ่งมุ่งพัฒนาคนพัฒนาป่าตามรูปแบบวนศาสตร์ชุมชน ดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ น้ำหลังสวน ประมาณ 74,000 ไร่ มีชุมชนอาศัยในเขตป่า 12 หมู่บ้าน เป้าหมายของหน่วยในการ ดำเนินงานตามโครงการระยะแรกในปี 2537 มุ่งไปที่ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านคลองเรือและบ้านหลักเหล็ก งานหนักของหน่วยอนุรักษ์ฯ คือ การร่วมมือกับชาวบ้านสำรวจข้อมูลของหมู่บ้านในทุกแง่มุม ให้ชาวบ้านเลือกตั้งคณะกรรมการโครงการวางกฎระเบียบชุมชน โดยคณะกรรมการเป็นผู้ร่างเพื่อกำหนดใช้กันเองในชุมชน กำหนดการดำเนินงานกิจกรรมของโครงการโดยที่จะต้องผ่าน คณะกรรมการทุกครั้งทุกกรณี และกำหนดวันพบปะของคณะกรรมการโครงการที่แน่ชัด ณ เวทีชาวบ้านคลองเรือเพื่อให้กฎกติกาที่ร่างกันขึ้นใช้จัดการชุมชน และ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ได้อย่างลงตัว คนกับป่าจะได้อยู่กันอย่างสมดุล กติกาที่กำหนดขึ้นสร้างความพอใจให้แก่ชาวบ้านคลองเรือเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นครั้งแรกที่พวกเขาสามารถจัดการทรัพยากร หรือจัดการชุมชนอย่างมีกฎกติกาโดยชุมชนเองได้อย่างสอดคล้อง กับความต้องการของพวกเขาเป็นหลักวิชาการในการจัดการลุ่มน้ำ และ ไม่ขัดต่อระเบียบกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ กฎกติกาต่างๆ ที่สำคัญ

อาทิ ห้ามบุกรุกแผ้วถางทำลายแปลงในเขตป่าอนุรักษ์ ผู้ฝ่าฝืนนอกจากถูกปรับเป็นเรือนแสนแล้วอาจถูกชุมชนไล่ออกจากพื้นที่ การตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์มาใช้สอยในหมู่บ้านจะต้องผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการ และห้ามนำไม้ออกนอกพื้นที่โดยเด็ดขาด ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดยกเว้นหมาป่าและกระรอก หรือสัตว์ที่ทำลายพืชผลทางการเกษตร ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตอนุรักษ์ ห้ามเบียด ระเบิด หรือซื้อปลาและสัตว์น้ำทุกชนิด ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาเก็บของป่าเพื่อการค้า ห้ามมีที่ดินทำกินเกิน 50 ไร่ และห้ามซื้อขายหรือมอบที่ดินให้บุคคลอื่น ยกเว้นบุคคลที่อยู่ในโครงการและผู้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเท่านั้น ทุกบ้านที่ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในพื้นที่นี้จะต้องมีไม้ยืนต้นอันเป็นไม้ผล หรือไม้อื่นๆ เช่น มะพร้าว ตะเคียน เหยียง พุเรียน มังคุด ลางสาด ฯลฯ ในพื้นที่ทำกินไม่น้อยกว่าไร่ละ 25 ต้นด้วย

พร้อมๆ ไปกับบ้านคลองเรือที่บ้านหลักเหล็กอันเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์กลางหุบเขา ซึ่งเคยเป็นแหล่งทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่หน่วยอนุรักษ์ฯ ร่วมกับชาวบ้านใช้วิธีการเดียวกันกับบ้านคลองเรือ ชุมชนมีคณะกรรมการโครงการฯ คณะหนึ่งภายใต้กฎกติกาชุมชนที่ร่างกันขึ้นมาเอง และดำเนินกิจกรรมอันเป็นประโยชน์โดยรวมในการจัดการชุมชน จัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ให้ชุมชนอยู่ร่วมกับป่าอย่างเกื้อกูลและสมดุล โดยใช้เวทีชาวบ้านเป็นศูนย์รวมแสดงความคิดเห็นอู่ทางในการดำเนินกิจกรรม กฎระเบียบต่างๆ คล้ายคลึงกับของหมู่บ้านคลองเรือ ที่แปลกออกไป คือมีการจัดหมวดหมู่กฎกติกาเป็นสี่หมวด ว่าด้วยการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตพื้นที่ทำกิน การใช้ไม้ใช้สอยในเขตพื้นที่ทำกิน การทำแนวเขต และการรักษาสัตว์ป่า ในสองหมวดแรกซึ่งคล้ายคลึงกัน ได้ขยายความในบางประเด็นให้ละเอียด

กว่าเดิม ส่วนใน 2 ประเด็นหลังเป็นข้อกำหนดประเด็นย่อยที่ของ
หมู่บ้านคลองเรือมิได้เอ่ยถึง กติกาชุมชนโครงการคนอยู่-ป่ายัง ของ
บ้านหลักเหล็กจึงเป็นเสมือนฉบับแก้ไขเพิ่มเติมจากฉบับบ้านคลองเรือ
นั่นเอง

เปลี่ยนเป็นกฎชุมชน

ภายหลังจากการดำเนินงานโครงการ “คนอยู่-ป่ายัง” ที่บ้าน
คลองเรือ และบ้านหลักเหล็กในตำบลปากทรงผ่านไปเพียง 4 ปี การ
ดำเนินงานของหมู่บ้านบังเกิดผลตามเป้าหมาย หน่วยอนุรักษ์ฯ จึง
เคลื่อนเข้าไปดำเนินงานโครงการนี้ ณ บ้านกลางตาง และห้วยค้อใน
ตำบลพะโต๊ะ อันเป็นหมู่บ้านที่ล่อแหลมต่อการบุกรุกป่าต้นน้ำลำธาร
ภายหลังจากการเริ่มศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2540
แล้วชาวบ้านได้ร่วมกันคัดเลือกคณะกรรมการโครงการจากชุมชน คณะ
กรรมการร่วมกันกำหนดกฎกติกาที่จะใช้ดำเนินงานร่วมกัน กำหนด
กิจกรรมและอื่นๆ ณ โคมอหังการ์ อันเป็นเวทีชาวบ้านที่หน่วย
อนุรักษ์ฯ และชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการเสนอความ
คิด การหาสู่ทางร่วมกันเพื่อแก้ปัญหา การดำเนินการเป็นไปอย่าง
ราบรื่นภายใต้กฎกติกาที่มีการปรับเปลี่ยนจากของหมู่บ้านคลองเรือ
และบ้านหลักเหล็ก อีกทั้งพิจารณาความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
และสังคมของหมู่บ้าน ทำให้พวกเขามีกฎกติกาที่มีรายละเอียดแตกต่าง
ไปจากของเดิมเป็นอันมาก ในส่วนของคณะกรรมการ มีคณะ
กรรมการโดยตำแหน่งชุดหนึ่ง ซึ่งมีทั้งผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วน
ตำบล ฯลฯ ทำหน้าที่ดูแลอย่างใกล้ชิด มีการกำหนดบทบาทและ
หน้าที่ของคณะกรรมการไว้ชัดเจน ในส่วนของกฎกติกามีหมวดที่เพิ่ม
เติมมากขึ้นกว่าของหมู่บ้านหลักเหล็กจำนวน 5 หมวด ว่าด้วยการ
ใช้น้ำและประปาภูเขา มลพิษ การโยกย้าย การส่งเสริมการท่องเที่ยว

และการกระทำกิจกรรมส่วนรวม ทุกหมวดกำหนดโทษของผู้ฝ่าฝืนไว้
อย่างรัดกุม

๖. ยุติการบุกรุกแผ้วถางป่า

สี่หมู่บ้านซึ่งมีพื้นที่รวมกัน 74,000 ไร่ จำนวนครอบครัวของผู้
เข้าไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินมากกว่า 250 ครอบครัว มีประชากร
ประมาณ 1,000 คน และกำลังเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทุกหมู่บ้านมุ่งมั่น
ปรับตัวในสถานการณ์ใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการปฏิบัติตาม
กฎกติกาของหมู่บ้าน ซึ่งชุมชนเป็นผู้กำหนดอย่างเคร่งครัด การบุกรุก
แผ้วถางป่าบ้านคลองเรือ และบ้านหลักเหล็กยุติลงอย่างเด็ดขาดตั้ง
แต่ ปี พ.ศ.2540 ชุมชนเข้าใจการทำงานของหน่วยอนุรักษ์ เข้าใจจุด
ประสงค์ของโครงการคนอยู่-ป่ายัง และกิจกรรมต่างๆ ที่หน่วยฯ และ
ชุมชนร่วมกันดำเนินการด้วยดี มีการจัดพื้นที่ทำกินกับการกำหนดแนว
เขตป่าอนุรักษ์อย่างชัดเจน ได้รับการยอมรับจากสังคมโดยทั่วไปว่า
เป็นหมู่บ้านยอดเยี่ยมในการร่วมมือกันรักษาป่า ทั้งสองหมู่บ้านได้รับการ
คัดเลือกให้เข้ารับพระราชทานธงพิทักษ์ป่าเพื่อชีวิตจากสมเด็จพระนางเจ้า
พระบรมราชินีนาถในปี พ.ศ.2541 สร้างความปลื้มปิติ
บำรุงขวัญและกำลังใจให้แก่หน่วยอนุรักษ์ และชุมชนผู้มีส่วนร่วม
ยิ่งนัก ชาวบ้านบอกว่านี่คือพลังที่ช่วยขับเคลื่อนการทำงานรักษาชุมชน
ของพวกเขาที่ทดแทนด้วยสิ่งใดมิได้

ในขณะเดียวกันบ้านกลางตาง และบ้านห้วยค้อซึ่งเพิ่งเริ่ม
โครงการในภายหลังคงเหลือมีการลักลอบแผ้วถางทำลายป่าใน พ.ศ.
2541 เพียง 16 ไร่ เท่านั้น นับเป็นสถิติที่ลดลงอย่างไม่น่าเชื่อ การเข้า

ร่วมโครงการคนอยู่-ป่ายัง ของพวกเขาได้ให้ความหวังที่เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งผ่านทาง การปฏิบัติร่วมกันระหว่างหน่วยอนุรักษ์ กับชุมชน อันเป็นความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด สายสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้ สายน้ำ ชีวิตซึ่งกำลังจะขาดลงไปด้วยน้ำมือมนุษย์ที่รังแกธรรมชาติจนเกินขอบเขตเพียงเพื่อผลประโยชน์อย่าง ผิดผิด และ กำลังถูกลดโทษด้วยเงื่อนไขการขาดดุลของธรรมชาติกำลังได้รับการสร้างสรรค์ปรุงแต่งจากน้ำมือของหน่วยอนุรักษ์ และชาวบ้านด้วยกำลังใจและความตั้งใจที่แน่วแน่ เพื่อนำสังคมนี้ความสงบสุขแท้จริง

วิทยาศาสตร์ชุมชนกับเศรษฐกิจชุมชน

โครงการ คนอยู่-ป่ายัง มีกิจกรรมที่หลากหลายบนฐานของปรัชญาวิทยาศาสตร์ชุมชน และความเชื่อที่ว่า ไม่มีโครงการใดๆ ของรัฐ จะประสบความสำเร็จได้เลย หากประชาชนไม่มีส่วนร่วมด้วยจิตใจเต็มที่ พงศา ชูเนม และเพื่อนห้องผู้ร่วมอุดมการณ์ได้คลุกคลีกับชาวบ้านมานานทำให้ตระหนักดีว่าชาวบ้านจะมาพร้อมด้วยจิตใจได้นั้นยังมีบริบทอื่นๆ ที่สำคัญยิ่งสำหรับพวกเขา โดยเฉพาะสาเหตุหลักในการการบุกทำลายป่าของชาวบ้านอันเกี่ยวข้องกับปัญหาความยากจน ปัญหาเศรษฐกิจ ภาระหนี้สินที่ผูกพันอยู่กับนายทุนในพื้นที่ และชาวบ้านยังปราศจากที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จึงเกิดแนวคิดว่าการแก้ปัญหาจัดการทรัพยากรและการแย่งชิงทรัพยากรไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้หากไม่แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย การจัดการป่าให้เป็นพื้นที่ทำกินในโครงการ คนอยู่-ป่ายัง จึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีมุ่งแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ

การทำความเข้าใจระหว่างพี่น้องอนุรักษฯ คณะกรรมการโครงการฯ ซึ่งเลือกตั้งมาจากชาวบ้าน และชาวบ้านผู้เสียผลประโยชน์เรื่องการอพยพออกจากพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งส่งผลกระทบต่อการปลูกต่อไปอีก ในระยะแรกโดยเฉพาะที่หมู่บ้านคลองเหืองและบ้านหลักเหล็กไม่ค่อยได้รับความยินยอมจากเจ้าของที่ดินเดิม แต่ต่อมาได้เป็นไปอย่างดียิ่ง ชาวบ้านในหมู่บ้านดังกล่าวจำนวน 9 ครอบครัวยินยอมอพยพลงมาอยู่พื้นที่ด้านล่างด้วยความสมัครใจ โครงการคนอยู่-ป่ายัง ได้จัดสรรพื้นที่ทำกินให้ตามสมควรพร้อมกับช่วยปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่ ขณะเดียวกันก็ทำกิจกรรมปลูกป่าฟื้นฟูระบบนิเวศในส่วนของป่าต้นน้ำที่ถูกทำลาย การอพยพชาวบ้านในทุกพื้นที่ออกจากบริเวณป่าต้นน้ำสามารถดำเนินการได้หมดสิ้นในปี พ.ศ.2538

ในพื้นที่โครงการส่วนที่จัดให้เป็นพื้นที่ทำกิน ป่าอนุรักษฯ และป่าใช้สอยแค่นี้คือ ผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ได้ถูกแผ้วถางกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม และเป็นพื้นที่การเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสวนกาแฟ หน่วยอนุรักษฯ และคณะกรรมการโครงการคนอยู่-ป่ายัง ได้หาทางทำให้พื้นที่การเกษตรดังกล่าวมีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติมากที่สุดด้วยการปลูกป่าเพื่อสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้ สายน้ำ และชีวิต และเพื่อผลทางเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์ระยะยาวแก่ชาวบ้าน ในส่วนของชาวบ้านการสร้างทำความเข้าใจเกี่ยวกับ "สวนสมรม" อันเป็นส่วนโบราณของภาคใต้ด้วยการศึกษาดูงานในพื้นที่บ้านแหลมทราย อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านลำในอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง บ้านของนายประพนธ์ หนัดหลี อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา และสวนเกษตรสมัยก่อนอื่นๆ ของภาคได้ช่วยให้ชาวบ้านได้เล็งเห็นถึงสิ่งที่ต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่ของ

คนให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และความสมดุลของธรรมชาติ ความรู้จากการศึกษาสูงานทำให้พวกเขาตระหนักถึงการเจริญเติบโต และความสัมพันธ์ของพืชในลักษณะของเกษตร 4 ชั้น อันเป็นทางเลือกให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสานในเวลาต่อมา พงศา ชูแถม และผู้ร่วมงานได้จัดทำแปลงสาธิตเกษตร 4 ชั้นไว้ในบริเวณหน่วยอนุรักษ์ฯ และที่โรงเรียนบ้านหลวงตาง เพื่อเป็นต้นแบบให้แก่ชาวบ้าน สอนตั้งกล้าประกอบด้วยพืช ชั้นบนมี เหยียง เนียง สะตอ หมาก มะพร้าว ทุเรียน ไม้ใช้สอยต่างๆ พืชชั้นถัดมา ปลุกไม้ผล เช่น มังคุด ลางสาด ลองกอง จำปา ตะเภา ทุเรียน มะไฟ มะม่วง ฯลฯ ชั้นลำดับต่อมา มีกาแฟ ผักเหียง มะนาว ชะอม กัลฉ่าย น้อยหน่า ฯลฯ พืชชั้นล่างสุด ได้แก่ พริก มะเขือ สมุนไพร และพืชผักต่างๆ รวมทั้งพืชประเภทหัวเหง้า และไม้เถา ในการปลูกได้มุ่งจัดตำแหน่งของไม้แต่ละชนิดให้เหมาะสม โดยการศึกษาองค์ประกอบจากป่าในพื้นที่นั้นเอง นอกจากนี้ได้เลิกใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช และลดการใช้ปุ๋ยเคมีให้น้อยลง จากสภาพการณ์ดังกล่าวนอกจาก ชาวบ้านมีพื้นที่ทำกินที่ แน่นอນยังทำให้มีรายได้ตลอดทั้งปี ก่อให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงพร้อมกับรักษาสิ่งแวดล้อม ด้วยการสร้างป่าวิถีใหม่ให้เหมือนธรรมชาติ อีกทั้งทำให้เกิดแนวร่วม และพลังมวลชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ถาวรยิ่งขึ้น กิจกรรมดังกล่าวทำให้ความขัดแย้งและการทำลายป่าเพื่อผลประโยชน์ของตนเองได้กลายเป็นความสมานฉันท์ของผู้คนในหมู่บ้านที่มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างเห็นได้ชัด

กิจกรรมของโครงการ คนอยู่-ป่ายังอันเกี่ยวข้องอยู่กับการจัดการป่าในพื้นที่ทำกิน ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอยเพื่อให้มีสภาพเป็น

ป่าธรรมชาติมากที่สุด นอกจากการปลูกพืชต่างๆ ดังกล่าวแล้ว การปลูกสร้างสวนป่าหวายก็ได้ดำเนินการควบคู่ไปด้วยโดยปลูกเป็นพืชชั้นล่างของเกษตร 4 ชั้น ในอดีตพื้นที่อำเภอพะโต๊ะเป็นแหล่งหวายชนิดต่างๆ ที่สำคัญของภาคใต้และของประเทศ พันธุ์หวายในพื้นที่นี้มีมากมายชนิด หวาย กำพวน หวายเตา หวายน้ำ หวายหอม หวายพูน หวายผิวแข็ง หวายสิง หวาย กาหนูน หวายงอย หวายชม หวายหิน หวายขำ หวายเล็ก หวายแว่น และหวายชุมพร เป็นต้น ขึ้นอยู่หนาแน่นปะปนกับไม้ชนิดต่างๆ ตามลักษณะของป่าดิบชื้น แต่เดิมชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนในอำเภอพะโต๊ะล้วนตัดหวายส่งแพไปขายเป็นอาชีพหวายจึงเป็นไม้เศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่นี้ ชาวบ้านบอกว่าการหารายได้จากตัดหวายเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายและรวดเร็ว เนื่องจากหวายมีอยู่ทั่วไป เมื่อความต้องการของตลาดมีสูงและราคาดี เพียงไม่กี่ปีหวายในพื้นที่อำเภอพะโต๊ะจึงหาได้ยาก จากการที่โครงการคนอยู่-ป่ายังเล็งเห็นถึงความเป็นพืชเศรษฐกิจของหวายที่สามารถนำไปใช้ โดยเฉพาะในงานหัตถกรรมต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางนั้นคณะกรรมการของโครงการฯ และชาวบ้านต่างก็เห็นพ้องกับการฟื้นฟูป่าหวายขึ้นในพื้นที่ตามพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ งานดำเนินการปลูกหวายของโครงการฯ จึงเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2541 และต่อเนื่องเรื่อยมา การดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าหวายเป็นไปด้วยดี ชุมชนให้ความร่วมมือ และร่วมกันทำงานกับเจ้าหน้าที่โดยรับค่าตอบแทน ซึ่งนับเป็นการกระจายรายได้ให้กับชุมชนอีกด้วย เพียงไม่กี่ปีการปลูกหวายก็กระจายไปในพื้นที่ทำกิน ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอยอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันหวายที่มีอายุเกิน 5 ปี ก็เริ่มใช้ประโยชน์ได้ นับ

เป็นการสร้างงานและเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนพร้อมๆ ไปด้วยไปกับสภาพของ
ป่าธรรมชาติก็กลับคืนมาสู่ชุมชนด้วย

สวนป่าสมุนไพรมีก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่โครงการของหน่วย
อนุรักษ์ฯ มีความเห็นว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดกันมา
และใช้แก้ปัญหาชุมชนมาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะเกี่ยวกับเศรษฐกิจ
และการเดินทางไปหาหมอในพื้นที่ไกลๆ ของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่
ยากจน และอยู่ในพื้นที่กันดาร อีกทั้งผู้ทรงภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพรม
ไทยในพื้นที่สี่หมูบ้านหลายคนต่างก็วิตกว่าสมุนไพรมในป่าสูญหายไป
เป็นจำนวนมาก เนื่องจากมีการบุกรุกป่า จึงเสนอแนวคิดและร่วมหา
ช่องทางให้มีการทำแปลงพืชสมุนไพรมเพื่ออนุรักษ์พืชสมุนไพรมไว้ การ
สัมมนาเรื่องภูมิปัญญาไทยด้านสมุนไพรมจึงเกิดขึ้นใน ปีพ.ศ.2538 โดย
เชิณนักรักษาการและผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และ
ร่วมกันศึกษาป่าสมุนไพรมซึ่งจะเอื้อประโยชน์ทั้งด้านการศึกษาวิจัย และ
การนำไปใช้ หลังจากนั้นโครงการคนอยู่-ป่ายัง และชาวบ้านได้ร่วม
กันกำหนดพื้นที่บ้านหลักเหล็ก และบ้านบกไฟ เป็นแปลงป่าสมุนไพรม
ประจำหมู่บ้านมีพื้นที่ประมาณ 1,200 ไร่ ป่าสมุนไพรมดังกล่าวนี้ กลาย
เป็นแหล่งที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน และเป็นแหล่งตัวอย่างพืช
สมุนไพรมของหมู่บ้าน เป็นแหล่งศึกษาพืชสมุนไพรมของเยาวชนผู้สนใจ
ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือช่วยเพิ่มพูนให้ป่าธรรมชาติมีความอุดม
สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การปลูกหญ้าแฝกเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำก็เป็นอีกกิจกรรม
หนึ่งซึ่งหน่วยอนุรักษ์ฯ ใช้เป็นสื่อหรือเครื่องมือในการสร้างความ
สัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้านโดยที่การสูญเสียผิวน้ำดินที่

มีความอุดมสมบูรณ์ และการพังทลายของดินทำให้ผลผลิตด้านการเกษตรลดต่ำลงต่างๆ ที่ได้รับปริมาณน้ำฝนมากเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากการไหลป่าของน้ำฝนจำนวนมากทำให้พื้นดินไม่สามารถเก็บกักน้ำฝนได้อย่างเต็มที่ การชะล้างพังทลายของดินเป็นปัญหาสำคัญที่มีผลต่อการเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการชะล้างพังทลายของดินที่จัดว่ารุนแรงและพบมากที่สุดเป็นบริเวณที่ลาดชันในพื้นที่ของห้วยสีชมพูบ้าน มาตรการเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวได้น้อมรับมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำหญ้าแฝกมาใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ และปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น การดำเนินการปลูกหญ้าแฝกในพื้นที่ เป้าหมายเริ่มตั้งแต่ ปีพ.ศ.2535 เป็นต้นมา ในระยะแรกชาวบ้านไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก แต่จากประสบการณ์ที่ชาวบ้านประจักษ์ชัดว่าหญ้าแฝกมีศักยภาพในการช่วยแก้ปัญหาได้จริงด้วยการเป็นกำแพงมีชีวิตกันและลดความเร็วของน้ำไหลป่าหน้าดิน รวมทั้งช่วยเก็บกักตะกอนที่ไหลมากับน้ำตลอดจนสามารถป้องกันการพังทลายของดินและรักษาความชื้นของดินได้อีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากระบบของหญ้าแฝกที่ยึดแน่นกับอนุภาคของดินและระบบรากลึก ทำให้ชาวบ้านให้ความสนใจปลูกหญ้าแฝกกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

ประปา-กลุ่มออมทรัพย์-การศึกษา-การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

จากสภาพภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในอำเภอดีโดยโดยเฉพาะในพื้นที่หมู่บ้านคลองเหือ หลักเหล็ก หลางตาง และ

ห้วยค้อ เป็นหมู่บ้านที่ราบเชิงเขาริมห้วยริมลำธาร ทุกหมู่บ้านโอบล้อมด้วยภูเขา มีลำธารสายเล็กสายน้อยไหลลงมารวมเป็นลำน้ำสายใหญ่ของหมู่บ้าน การใช้น้ำบริโภคและใช้ประกอบอาชีพการเกษตรมีความจำเป็นอย่างยิ่ง หากลงทุนโดยใช้เครื่องสูบน้ำต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ชาวบ้านแต่เดิมจึงหาวิธีใช้น้ำโดยใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกทำเป็นรางน้ำต่อกัน เมื่อความจำเป็นในการใช้น้ำมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านได้ร่วมมือกันทำเป็นลำร่องคูน้ำ หรือใช้ลำร่องเหมืองแร่เก่าเป็นทางน้ำ แต่เนื่องจากพื้นที่เป็นที่สูงต่ำสลับซับซ้อน การนำน้ำมาใช้โดยใช้ลำร่องเหมืองได้ผลน้อยเนื่องจากปริมาณน้ำมีจำกัดทำให้ความดันไม่สามารถนำน้ำขึ้นสูงตามลักษณะภูมิประเทศได้ ชาวบ้านจึงหันมาใช้ท่อ PVC แทนรางไม้ไผ่และลำร่องคูน้ำเรียกว่าประปาภูเขา แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา คือ ชาวบ้านต่างก็แก่งแย่งน้ำกัน หน่วยอนุรักษ์ฯ โดยโครงการคนอยู่-ป่ายังและกรรมการของหมู่บ้านได้ประชุมปรึกษาหารือกันดำเนินการสำรวจลำธารและลำห้วยต่างๆ อีกทั้งร่วมกันกำหนดวิธีการการต่อน้ำจากลำธาร เพื่อมิให้มีปัญหาเช่นเดิมเกิดขึ้นอีก ในขณะเดียวกันก็ได้ดำเนินการสร้างฝายกั้นน้ำบนจุดที่จะต่อประปาภูเขาไว้ด้วย ฝายที่สร้างขึ้นมีทั้งฝายต้นน้ำแบบถาวร และกึ่งถาวร การดำเนินการที่ต่อเนื่องมาถึงปี พ.ศ. 2546 ปี ฝายต้นน้ำเกิดขึ้นในพื้นที่จำนวน 12 ฝาย ระบบประปาภูเขาที่หน่วยอนุรักษ์ฯ และชุมชนดำเนินการในสี่หมู่บ้าน เฉพาะที่บ้านคลองเรือประปาที่ต่อจากฝายกระจายอยู่ทั่วหมู่บ้านมีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 9,000 เมตร ที่หมู่บ้าน หลักเหล็ก ประมาณ 18,000 เมตร หมู่บ้านกลางตาง ห้วยค้อ รวมความยาวทั้งสิ้น 20,000 เมตร ในส่วนของระเบียบการใช้น้ำชาวบ้านในชุมชนที่ใช้น้ำต้องถือปฏิบัติร่วมกันตามที่ชุมชนได้กำหนดคกกฎเกณฑ์การต่อและการใช้น้ำ

ประปาภูเขาอย่างเคร่งครัด ประเด็นที่สำคัญ คือ การแบ่งปันกันใช้น้ำ ในหมู่บ้านจะต้องมีความเป็นธรรม กล่าวคือ ต้องมีการวัดปริมาณน้ำในฤดูแล้งเพื่อจะได้ลดหรือเพิ่มการใช้น้ำให้พอเหมาะในแต่ละพื้นที่ กำหนดให้ผู้ที่มิพื้พื้นที่เกษตรที่สูงสุดของลุ่มน้ำต่อน้ำจากจุดสูงสุด และพื้นที่ถัดมาก็ต่อตามลำดับถัดมา แต่งตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าต้นน้ำลำธารเหนือสุดต้นน้ำ และห้ามจับขายฆ่าเห่าญาไก่ล่าสัตว์เหนือประปาภูเขาโดยเด็ดขาด การสร้างฝายดังกล่าวนับเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำให้เกิดสูงสุด สามารถเพิ่มผลผลิตในการเกษตร เป็นการลดต้นทุนและพลังงานในการทำการเกษตรได้เป็นอย่างดี อีกทั้งก่อให้เกิดกระบวนการคิดของชุมชนเรื่องที่มาของน้ำว่ามาจากป่า จึงต้องสำนึกร่วมกันในการรักษาป่าเพื่อที่จะให้มีน้ำใช้ตลอดต่อไป

ควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของหน่วยอนุรักษ์ฯ ในโครงการ คนอยู่-ป่ายัง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนได้แก่ข้าราชการ ลูกจ้าง คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านต่างก็มีความคิดตรงกันว่า กลุ่มออมทรัพย์เป็นสิ่งที่ชุมชนควรดำเนินการให้มีขึ้น เพราะสามารถช่วยแก้ปัญหาให้แก่สมาชิกของชุมชนได้ในปี พ.ศ.2539 กลุ่มต้นน้ำออมทรัพย์จึงเริ่มก่อตั้งขึ้นบนพื้นฐานความคิดร่วมกันว่าจะช่วยสร้างนิสัยประหยัด อดออม ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การรู้จักพึ่งตนเอง การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ การสร้างความสมัครสมานสามัคคีภายในกลุ่ม อีกทั้งช่วยทำให้สามารถเข้าใจหลักการ และวิถีปฏิบัติของประชาธิปไตยมากขึ้นด้วย กลุ่มต้นน้ำออมทรัพย์้นนอกจากมีสมาชิกหลักในโครงการคนอยู่-ป่ายัง แล้วยังขยายให้มีสมาชิกที่เป็นบุคคลทั่วไปในอำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร และจังหวัดอื่นๆ ด้วย สำหรับการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนี้ดำเนินไปตามระเบียบปฏิบัติอย่าง

รัศกุน เพียงแค่ดำเนินงานได้ 2 ปีเศษ มีสมาชิกเพิ่มขึ้นถึง 200 คน มียอดเงินสะสมมากกว่าล้านบาท สำหรับปัจจุบันมีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น และมียอดเงินสะสมหมุนเวียนกู้ยืมแก่สมาชิก และมีกองทุนสวัสดิการแก่สมาชิกโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลได้เป็นอย่างดี กลุ่มต้นน้ำออมทรัพย์นับเป็นกลุ่มออมทรัพย์ตัวแบบกลุ่มแรกๆ ในชุมชนนี้ที่ช่วยให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในหมู่บ้านต่างๆ หลายกลุ่มในภายหลัง นอกจากชุมชนได้รับประโยชน์บนฐานความคิดที่กล่าวมาแล้ว ยังช่วยให้ชุมชนรู้จักจัดการ และบริหารเงิน อันเป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนได้อีกด้วย

หน่วยอนุรักษ์ฯ โดยโครงการคนอยู่-ป่ายัง ตระหนักเป็นอย่างดีว่าการศึกษาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อชุมชน แต่ชุมชนในพื้นที่หลายแห่งไม่มีโรงเรียนให้แก่เด็กที่ อยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน สภาพดังกล่าวสร้างความปวดร้าวให้กับเด็กและพ่อแม่ของเด็กเป็นอย่างมาก อุปสรรคสำคัญที่ทำให้เด็กขาดโอกาส คือ การเดินทางไปมาที่ลำบาก ซึ่งต้องขึ้นเขาลงห้วยไปยังต่างหมู่บ้านประการหนึ่ง เพราะความยากจนขั้นแค้นของครอบครัว จึงต้องอาศัยแรงงานเด็กให้ช่วยทำงานอยู่กับบ้านอีกประการหนึ่ง หน่วยอนุรักษ์ฯ และชุมชนได้ร่วมกันแก้ปัญหาด้วยการสร้างที่พักนักเรียนต้นน้ำขึ้นในปี พ.ศ.2536 เด็กจากหมู่บ้านที่สนใจการศึกษาเล่าเรียนต้องมาพักอยู่ที่นี่ สำหรับเด็กซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการ คนอยู่-ป่ายัง ของหน่วยอนุรักษ์ฯเป็นผู้ที่มีโอกาสก่อนแหล่งอื่น เด็กนักเรียนดังกล่าวหน่วยอนุรักษ์ฯรับ-ส่งไปเรียนในโรงเรียนที่ตำบลวราชกูศ อำเภอนื่อง จังหวัดระนอง โดยที่พงศา ชูเนม หน่วยอนุรักษ์ฯ และผู้มีจิตเมตตาสนับสนุนทุนในการศึกษา ในส่วนของเด็กก็ต้องทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือตัวเองด้วยการปลูกผักสวนครัว เลี้ยง

เปิด เลี้ยงไก่ เพื่อหารายได้เพิ่มเติม เด็กจากหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว นอกจากมีโอกาสดูศึกษาเล่าเรียนแล้ว ทางหน่วยอนุรักษ์ก็ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสังคมโดยฝึกปฏิบัติควบคู่ไปด้วย มีการสอนเสริมความรู้ต่างๆ จากเจ้าหน้าที่ของหน่วยอนุรักษ์ในเวลา กลางคืน เรื่องที่เน้นย้ำเป็นพิเศษ ได้แก่ การสอนให้รู้จักรักผู้อื่น มีความเชื่อเพื่อเมื่อแม่ รู้จักให้อภัย ไม่เห็นแก่ตัว รับผิดชอบต่อการทำงาน รักท้องถิ่น และเห็นความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลายสิ่งหลายอย่างซึ่งมีคุณค่าได้นำมาเสริมสร้างปรุงแต่งให้เด็กอย่างเต็มที่ ในช่วงเวลาเกือบ 10 ปีที่หน่วยอนุรักษ์ฯ ดำเนินงานนี้ได้ช่วยสิ่งเด็กที่จมปลักอยู่กับชีวิตมีคณกลางป่าสักจำนวนไม่น้อย ซึ่งอยู่ในภาวะเหมือนถูกทอดทิ้ง ไม่มีโอกาสทางการศึกษาเช่นเด็กอื่นๆ มาซึมซับสิ่งดีงามด้วยความหวังว่าเด็กจะเป็นคนดี มีความรับผิดชอบต่อตัวเองและสังคมในที่สุด

จากการที่หน่วยอนุรักษ์ฯ ดำเนินงานการศึกษาให้แก่เด็กนักเรียนต้นน้ำด้วยวิธีการดังกล่าว เมื่อเด็กสนใจมาศึกษาเล่าเรียนมากขึ้นทุกปี โดยที่หน่วยอนุรักษ์ฯ ต้องรับภาระหนักอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ หน่วยอนุรักษ์ฯ จึงได้พยายามหาข้อมูลความต้องการของหมู่บ้านเมื่อพบว่าที่บ้านคลองเหืองมีโรงเรียนประชาบาลซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2534 ภายหลังโรงเรียนได้ย้ายที่ตั้งไปอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่มี ประชากรอาศัยอยู่จำนวนมาก หน่วยอนุรักษ์ฯ จึงร่วมกับชาวบ้าน และนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงร่วมกันสร้างอาคารเรียนในปี พ.ศ. 2536 นักเรียนส่วนหนึ่งซึ่งมาเรียนที่นี่ คือ ลูกหลานของคนในพื้นที่นั้น ซึ่งแต่เดิมไปเรียนที่โรงเรียนบ้านปากทรง เมื่อเห็นว่านักเรียนที่มีเพิ่มขึ้นทุกปี หน่วยอนุรักษ์ฯ ก็ร่วมกับชาวบ้าน สร้างอาคาร

เรียนเพิ่มเติมขึ้นอีก 1 หลัง ในปี พ.ศ.2544 สำหรับผู้สอนเป็นตำราจ
กระทรวงชายแดนและครูซึ่งเป็นลูกจ้างของสำนักงานการประถมศึกษา
อำเภอพะโต๊ะ จากการสำรวจข้อมูลความต้องการการศึกษาของหน่วย
อนุรักษ์ฯ พบอีกว่ายังมีความต้องการด้านนี้ในหมู่บ้านอื่นอีก จึงหาช่องทาง
ให้การศึกษาเป็นภาระหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบโดยตรง
โดยที่หน่วยฯ ได้ประสานงานกับสำนักงานการประถมศึกษา อำเภอ
พะโต๊ะร่วมกับชาวบ้านและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สร้าง
โรงเรียนขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่หมู่บ้านกลางตาง เปิดการเรียนการสอน ในปี
พ.ศ.2540 ครูผู้สอนเป็นครูอาสา ทุกคนรับเงินเดือนเพียงน้อยนิดเมื่อ
เปรียบเทียบกับวุฒิการศึกษาที่สำเร็จ โรงเรียนได้พัฒนามาตามลำดับ
ในปี พ.ศ.2542 ได้ก่อสร้างอาคารเรียนเพิ่มเติมเพื่อรองรับนักเรียนที่
เพิ่มขึ้นทุกปี

แม้สภาพของโรงเรียนที่สร้างขึ้นขาดแคลนทุกสิ่งทุกอย่าง อาทิ
ขาดครู สถานที่เรียน อุปกรณ์การเรียนการสอน ของเล่นเด็ก อุปกรณ์
กีฬา อาหารกลางวัน อาหารเสริม ฯลฯ แต่หน่วยอนุรักษ์ฯ และชุมชน
ต่างมีความมุ่งมั่นให้การศึกษาแก่เด็กกลุ่มดังกล่าวอย่างจริงจังตาม
สภาวะที่มีอยู่และเป็นไป ภาพของเด็กที่ทำงานหนักอยู่ในพื้นที่ทำกิน
และไม่รู้หนังสือค่อยๆ เลือนหายไป สภาพดังกล่าวเป็นสิ่งผูกโยงร้อย
รัดให้หน่วยอนุรักษ์ฯ คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านมีสมานฉันท์
ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญต่อการเสริมสร้างจิตสำนึกในการร่วมมือกันดูแล
รักษาป่าต้นน้ำลำธารให้กับผู้ปกครองและญาติพี่น้องของเด็กนักเรียน
อย่างดียิ่ง

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีผล
ต่อเศรษฐกิจของชาวบ้าน หน่วยอนุรักษ์ฯ คณะกรรมการหมู่บ้านและ

ชาวบ้านต่างเห็นพ้องกันว่าในพื้นที่ที่โครงการคนอยู่-ป่ายัง ดำเนินการ เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความหลากหลาย ทางชีวภาพทั้งพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า และความเป็นธรรมชาติอันงดงามของ แหล่งพื้นที่ต้นน้ำลำธาร เจ้าหน้าที่หน่วยอนุรักษ์ฯ และชาวบ้านได้ร่วม กันสำรวจพื้นที่พบว่า มีสิ่งงดงามตามธรรมชาติที่ดึงดูดใจหลายสิ่ง คอกบัวผุดมีให้เห็นอยู่เสมอเมื่อถึงฤดูกาล ในลำน้ำหลายแห่งสามารถ ล่องแพได้เป็นอย่างดี น้ำตกเหวไหลมเป็นต้นน้ำแห่งหนึ่งที่ใหญ่และ สวยงามเหมาะแก่การท่องเที่ยวพักผ่อน ยอดเขาพ่อตา เป็นแหล่งที่ได้ชื่นชมกับบรรยากาศ พระอาทิตย์ตกในฝั่งทะเลอันดามัน ทะเลหมอกยามเช้าบนภูเขาและระหว่างหุบเขา ผู่กระทิงที่ยังคงมีให้ เห็นได้ไม่ยาก บรรยากาศกลางป่าต้นน้ำท่ามกลางแก่งหินและสายน้ำ เชี่ยว เกษตร 4 ชั้นที่หมู่บ้านคลองเรือ และทรัพยากรป่าไม้ของ หมู่บ้านที่จัดการดูแลรักษาไว้อย่างดีจากชุมชนและเจ้าหน้าที่หน่วย อนุรักษ์ฯ การดำเนินการประปาภูเขาของหมู่บ้านหลักเหล็ก โดมอหัง การ์หรือศูนย์ประสานงานโครงการ คนอยู่-ป่ายังของหน่วยอนุรักษ์ฯ อันเป็นจุดเริ่มส่งน้ำของหมู่บ้านกลางดง หน่วยอนุรักษ์ฯและจัดการ ต้นน้ำพะโต๊ะซึ่งจัดเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจได้ ทรัพยากรต่างๆ ที่ กล่าวแล้วหน่วยอนุรักษ์ฯ คณะกรรมการหมู่บ้าน และชุมชนได้ร่วมกัน ดำเนินการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างยั่งยืน โดยตั้งอยู่ บนพื้นฐานของความตระหนักร่วมกันในการสร้างจิตสำนึกต่อป่าไม้ สาย น้ำและชีวิตมีความสัมพันธ์กันเป็นองค์รวมให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

ตลาดตระเวนไพรเพื่อคนอยู่ - ป้ายัง

แม้ว่าความอยู่รอดของป่าต้นน้ำพะโต๊ะจะเป็นที่น่าพอใจมาก หากพิจารณาจากการเริ่มดำเนินงานของหน่วยอนุรักษ์ฯ ตั้งแต่เป็นหน่วยงานฝ่ายปรับปรุงต้นน้ำมาจนกระทั่งเป็นหน่วยอนุรักษ์ฯ นั้น การดำเนินงานอย่างหนึ่งที่กระทำมาโดยตลอดเป็นเวลา ยาวนานควบคู่ไป กับกิจกรรมอื่นๆ คือ การลาดตระเวนดูแลรักษาป่าของหมู่บ้าน โดยมี อาสาสมัครและชาวบ้านช่วยกันดูแลกันเองภายใต้ความร่วมมือกับ หน่วยอนุรักษ์ฯ เมื่อพบผู้ตัดไม้ทำลายป่าก็จะแจ้งให้หน่วยอนุรักษ์ฯ เข้ามาดำเนินการ คณะกรรมการรักษาป่าของหมู่บ้านเป็นผู้จัดตั้ง "จุดลาดตระเวนไพร" นี้ขึ้น มีกิจกรรมหลักคือ การลาดตระเวนรอบหมู่บ้าน ทั้งทางบกและทางเรือ นอกจากนั้นยังมีการฝึกอบรม ชูงาน ทำฝาย ทำแปลงสาธิตการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ส่งเสริมการทำแปลงเพาะชำ ประจำหมู่บ้าน และทำแนวกันไฟ เป็นต้น กิจกรรมดังกล่าวของกลุ่ม อาสาสมัครชุดนี้มีส่วนอย่างสำคัญยิ่งต่อการอยู่รอดของป่าต้นน้ำเพราะ เกี่ยวพันอยู่กับการใช้กฎหมายบ้านเมืองและการนำกฎระเบียบของ หมู่บ้านต่างๆ มาดำเนินการ พงศา ชูแนม และชาวบ้านที่เห็นความ สำคัญของกิจกรรมดังกล่าวนี้ต่างเห็นพ้องกันว่าแม้จะเป็นการดำเนินงานในลักษณะของการใช้อำนาจแฝงอยู่บ้าง แต่เป็นการดำเนินงานที่ ตั้งอยู่บนพื้นฐานการยอมรับกันของทุกฝ่ายในชุมชน

กิจกรรมอบรมอันทรงคุณค่า

ได้กล่าวมาแล้วว่าหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะตั้งอยู่ในพื้นที่ประมาณ 1,200 ไร่เศษ เมื่อเริ่มตั้งหน่วยในปี พ.ศ.2534 ก็เริ่มก่อสร้างอาคารเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยและใช้ดำเนินการกิจกรรมต่างๆ อาคารสันติปฏิริโก นวชีวัน อกาลิโก เอนิปีสสิโก โอปนยิโก ปีจ จัดตั้ง มัตตัญญาตา อนันตตา และอิทัปปัจจยา ส่วนเป็นชื่อที่เกี่ยวข้องและมีนัยสำคัญเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น ได้สร้างขึ้นอย่างต่อเนื่องในวาระต่างกัน บริเวณที่ตั้งอาคาร คือริมบึง ซึ่งมีสภาพเป็นอ่างเก็บน้ำที่รับน้ำจากต้นน้ำและระบายน้ำไหลลงแม่น้ำหลังสวน รอบด้านมีภูเขาและป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อาคารต่างๆ นอกจากใช้เป็นที่พักอาศัยของเจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังใช้เป็นที่ทำการของหน่วยอนุรักษ์ที่ทำกรกรกลุ่มต้นน้ำ ศูนย์ประสานงานโครงการ ห้องพักสำหรับผู้มาเยือน มาศึกษาดูงาน และใช้เป็นอาคารอเนกประสงค์สำหรับการประชุมอบรมสัมมนาโดยที่เปิดกว้างให้บุคคลภายนอกเข้าไปรับบริการได้ด้วย

จุดที่ตั้งหน่วยอนุรักษ์ นี้เอง กิจกรรมการอบรมสัมมนาต่างๆ สำหรับเยาวชน และผู้สนใจจะเริ่มต้นที่นี้ก่อนที่จะออกไปดูของจริง หรือปฏิบัติการต่างๆ ในชุมชน หลักสูตรพิเศษซึ่งหน่วยอนุรักษ์ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง คือ “ค่ายผู้กล้าตัดสินใจรับภาระ” หรือค่ายสร้างภาวะผู้นำ เป็นค่ายที่มุ่งเน้นให้เยาวชน นักศึกษา และผู้สนใจซึ่งกำลังจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ได้เข้ามารับการอบรมเพื่อรับใช้สังคมอย่างสมบูรณ์แบบ ปณิธานของกิจกรรมนี้คือ “การขยับจนคนเก่งไม่ก้าวจิตตกเท่ากับการขยับจนคนจริง คนกล้า ไม่กลัวเจ็บ และยอมเจ็บ” เนื้อหาของหลักสูตรพิเศษนี้เน้นเรื่องราวของชีวิต วิถีชุมชนกับป่าระบบ

นิเวศต้นน้ำ การจัดการต้นน้ำ รูปแบบโครงการคนอยู่-ป่ายัง ภาวะผู้นำตามธรรมชาติ เรื่องราวของคนรักษาป่า และเรื่องราวของป่า เป็นต้น ผู้เข้าร่วมอบรมมีความเป็นอิสระต่อการสะท้อนความเป็นตัวตนของตัวเองออกมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างเพื่อนผู้เข้าอบรม กิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การจัดให้ผู้เข้าอบรมเป็นกลุ่มย่อยเดินเท้าเข้าสู่ป่าตามเส้นทางกิจกรรมต่างๆ รวมถึงสถานการณ์จริง เช่น การดำรงชีพในป่า ผู้ศึกษา อบรมจะต้องปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เอง และต้องรู้จักปรับใช้ในชีวิตประจำวันตลอดระยะเวลา 5 วันของการฝึกอบรมหลักสูตรพิเศษนั้นนอกจากให้ผู้เข้าอบรมสัมผัสกับสภาพความเป็นจริงในสารพัดกล่าแล้ว การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจะช่วยให้เข้าถึงความยากลำบาก สามารถดำรงชีพในป่าอย่างมีสติ สามารถควบคุมอารมณ์ คัดลึนใจแก้ปัญหาและกล้าเผชิญต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น กล้าปรับเปลี่ยนตัวเองรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เชื้ออาหาร มีความสามัคคี และสุดท้ายคือเกิดศรัทธาร่วมกันที่จะแบกภาระในการรักษาดูแลป่า และภาระอื่นๆ ในโลกแห่งความเป็นจริงอย่างมีเป้าหมายและทิศทางที่แน่ชัด

ห้องเรียนนิเวศแห่งวิหารชีวาลัย หรือค่ายศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ เป็นงานสร้างสำนักเขาวงกตที่หน่วยอนุรักษ์ฯ ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 โดยความร่วมมือของมูลนิธิธรรมาธรรมะเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญยิ่ง หลักสูตรการอบรมเป็นการบูรณาการระหว่างปัญหาความเป็นจริงของพื้นที่และสังคมกับความต้องการของสถานศึกษาผู้ศึกษาได้เรียนรู้ด้วยตนเองโดยการปฏิบัติ และศึกษาในพื้นที่จริง ได้รับรู้ถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในระบบนิเวศ ได้เข้าใจแนวทางการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชน และได้เรียนรู้ถึงคุณค่าประโยชน์ของ

ทรัพยากรนิเวศต้นน้ำ เขาวนจากจังหวัดต่างๆ ในภาคใต้ได้เข้าร่วมโครงการนี้อย่างต่อเนื่องปีละไม่น้อยกว่า 20 รุ่นจำนวนผู้เข้าอบรมกระทั่งปัจจุบันมีจำนวนมากกว่าหมื่นคน เขาวนที่เข้าร่วมกิจกรรมต้องเดินเท้าทวนสายธารไปยังจุดกำเนิดน้ำเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่ดูซับซ้อน กักเก็บ ระบายน้ำ จนเกิดเป็นกระบวนการเกิดน้ำของแต่ละลำธาร นอกจากนี้ยังได้ศึกษาพันธุ์พืชต่างๆ รวมทั้งสมุนไพรในเชิงระบบนิเวศควบคู่ไปด้วย ความมุ่งหวังที่สำคัญของโครงการนี้ คือ สภาพของการดำเนินกิจกรรมเป็นห้องเรียนหรือนิเวศแห่งวิหารชีวลัยที่บอกถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในระบบนิเวศว่าเป็นอย่างไร การขาดความสัมพันธ์ของระบบนิเวศต้นน้ำก็ย่อมหมายถึงการขาดความยั่งยืนของชุมชนที่ปกติสุข ซึ่งนั่นคือหายนะที่จะเกิดกับชุมชนนั่นเอง

พงศา ชูแถม ตัวจักรสำคัญของโครงการคนอยู่-ป่ายัง

การดำเนินงานคนอยู่-ป่ายัง ของหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะเป็นความร่วมมือของชุมชนอย่างจริงจัง บุคคลที่เป็นแกนนำสำคัญ คือ พงศา ชูแถม และเจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ จากสถานการณ์ที่กล่าวมาแล้วเห็นได้ว่าเขาผู้นี้เป็นผู้นำทางความคิดและการปฏิบัติอย่างแท้จริง ประสบการณ์จากการศึกษาเล่าเรียน และประสบการณ์ตรงในพื้นที่ทำให้เขารู้ว่าบางอย่างสวนทางกับความเป็นจริงโดยสิ้นเชิง แต่สำหรับเขาและเจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ พยายามทำตามหลักการ และปรับเปลี่ยนประยุกต์การปฏิบัติไปตามสถานการณ์ ส่วนที่หน่วยฯ ของเขาจะยอมไม่ได้ คือ สังคมจะเสียประโยชน์ไม่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวหลักการและการปฏิบัติของเขาจึงล้วนอาศัยประชาคม คือ

ผู้คน และสังคมต้องมีส่วนร่วมรับรู้ในหลักการร่วมกันในวิธีปฏิบัติและร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เองการทำงานของหน่วยงานของเขาส่วนใหญ่จึงเป็นไปด้วยดีมาตลอด อาจจะมีการขัดแย้งกระทบกระทั่งกันบ้างในเรื่องที่ไม่ขัดผลประโยชน์ของบุคคลบางคนและของบางกลุ่มคน

การที่ทงศา ชูแถม เป็นชาวอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยกำเนิด เขาได้สัมผัสกับท่านพุทธทาสและสวนโมกข์ ได้ซึมซับหลักศาสนา “ธรรมคือธรรมชาติ” จากท่านอาจารย์พุทธทาสแล้วนำมาใช้ปฏิบัติในการทำงานของเขา มิใช่เพียงแต่การนับถือศาสนาตามประเพณีต่อๆ กันมาเท่านั้น อาคารต่างๆ ที่สร้างขึ้นที่นี่ล้วนได้แนวคิดมาจากพุทธศาสนาทั้งสิ้น แม้แต่เรื่องของอาคารก็มุ่งสอนธรรมะพื้นฐานสำหรับผู้ที่มาสัมผัสที่นี่ “ศาลานวชีวัน” ซึ่งเป็นอาคารอเนกประสงค์ คือ ชีวิตใหม่ของผู้เข้ามาใช้ มาสัมผัส กับบรรยากาศใหม่ เกิดความคิดใหม่ ละวางสัญญาเก่า รู้จักเคารพธรรมชาติน้อมคารวะต่อสรรพสิ่งในธรรมชาติ ทราบถึงคุณภาพของสรรพสิ่งที่เกื้อกูลสัมพันธ์โดยเฉพาะป่าไม้-สายน้ำ-ชีวิต รูปแบบของการจัดหน่วยอนุรักษ์ ทั้งอาคารปฏิบัติงานและการดำเนินงานจึงเป็นความร่วมมือของประชาคมที่อยู่บนพื้นฐานหลักการทางพุทธศาสนา

บทสุดท้ายของ “คนอยู่ ป่ายัง” ที่พะโต๊ะ

หน่วยอนุรักษ์ฯ โดยโครงการคนอยู่-ป่ายัง แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือกันคิดร่วมกันทำระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชน การสร้างสรรค์และอนุรักษ์ป่าจากการคิดและดำเนินกิจกรรมต่างๆ มีมากมายจนประจักษ์ได้ว่าชุมชนและสังคมเล็งเห็นความสำคัญในการ

รักษาป่าต้นน้ำผืนใหญ่จนป่าต้นน้ำคงอยู่กระทั่งปัจจุบัน ด้วยการให้ความสำคัญต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการแก้ปัญหาอย่างครบวงจร ตั้งแต่การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาสังคม และปัญหาการศึกษา ท่ามกลางปัญหาอุปสรรคต่างๆ มากมาย อาทิ ระบบราชการ นายทุนท้องถิ่น การขาดงบประมาณ ฯลฯ นับเป็นแนวทางหรือพลังขับเคลื่อนสังคมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความเข้มแข็งบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง โดยมีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน เป็น การพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าเป็นทางเลือกในการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีและ อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลกัน ปัจจุบันสภาพป่าต้นน้ำจึงยังคงความอุดมสมบูรณ์ทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ป่าแทบทุกชนิด ชุมชนมีการ แบ่งเขตการใช้ประโยชน์ประกอบด้วยเขตทำกิน เขตป่าใช้สอย และ เขตป่าอนุรักษ์อย่างมีกฎกติกาและระเบียบต่างๆ ซึ่งเป็นของชุมชนเอง การอนุรักษ์และจัดการป่าต้นน้ำควบคู่ไปกับการพัฒนาชุมชน โดยแก้ไข ปัญหาความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากรระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่ดำเนิน ไปอย่างสันติวิธี และมององค์รวมด้านการจัดการทรัพยากรว่าสัมพันธ์ อยู่กับสังคมเศรษฐกิจและการศึกษา ทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่าป่าไม้- สายน้ำ-ชีวิต มีคุณภาพที่ดีและนำมาซึ่งความสุขให้แก่สังคมได้อย่าง แท้จริง

สังคมที่ "มีป่า มีคน มีคุณภาพ" มาจากปฏิสัมพันธ์
อันดีกันของคน กับสิ่งแวดล้อมที่คนกับคน
กับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคน
กับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคน
กับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคน
กับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคน
กับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคนกับคน